

УДК 821.161.2

Тетяна БИКОВА,

orcid.org/0000-0002-8028-3535

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

(Київ, Україна) nanan@meta.ua

ВТІЛЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕЙ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ГУЦУЛЬСЬКУ ТЕМАТИКУ: НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ

У статті розкриваються особливості наративних стратегій творів українського письменства початку ХХ ст. на гуцульську тематику (твори Лесі Верховинки, К. Малицької, М. Матієва-Мельника та Марка Черемшини). За мету дослідження обрано характеристику «гуцульських» творів митців, пройняті письменницькими освітніми настановами, педагогічними ідеями та думками про майбутнє краю. Вони творчо змоделивали найголовніші просвітницькі змагання суспільства, використовували при цьому різні наративні стратегії: презентували героїв, що мають відповідати суспільному призначенню; твори містять риси просвітницького дидактизму; стосунки наратора і персонажа подвійні – наратор як відсторонений спостерігач або як активний учасник дій. Гуцульський текст перших десятиліть ХХ ст. відобразив поступові зміни у психології селянина щодо власної освіти. Митці для героїв обирають за життєві пріоритети шлях до особистої освіти або освітнього майбутнього для власного роду.

Ключові слова: гуцульський текст, наративні стратегії, наратор, дидактизм, подвижництво, поетика.

Tetiana BYKOVA,

orcid.org/0000-0002-8028-3535

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Professor of the Ukrainian Literature Department

National Pedagogical Dragomanov University

(Kyiv, Ukraine) nanan@meta.ua

THE IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL IDEAS IN THE LITERARY WORKS OF THE BEGINNING OF XX CENTURY ON THE HUTSULIAN THEME: NARRATIVE STRATEGIES

The article reveals peculiarities of narrative stories of works of Ukrainian writing of the beginning of the 20th century on Hutsul subjects. The purpose of the study is to select the characteristics that are perceived in the context of the concept of «Hutsul text», and at the same time they complement it with written guidelines, pedagogical ideas and thoughts about the present and future of Hutsulshchyna. The analysis involves both well-known and poorly-studied works of Lesia Verhovynka, Konstantina Malitskaya, Nicholas Matyiv-Melnyk and Marko Cheremshina.

Contemplating the educational idea, Ukrainian writers of the first third of the twentieth century. chose different ways of its embodiment, using different narrative strategies. The strategy of the narrator in the works of Marko Cheremshina is aimed at finding the presenters of the land, which must meet the public purpose, to be «hope», «science» of the region. According to the author, in the choice of the future social strategy for the development of the young generation of Hutsulshchyna, the main argument should be the combination of a people's understanding of harmonious life with the universe with a view to building an ideal picture of the world of Hutsul region in the context of world space. In K. Malitskaya and Lesya Verkhovynka, the narrative strategy consists in the active intervention of the narrator in the life choices of the heroes; in the works there is a certain didacticism, used with one purpose – to show the best examples of the interaction of the inner world of the character to direct the activities of the younger generation of the region. M. Matyiv-Melnyk is deepened in the psychology of the child, which makes it possible to construct the «narrator-character» scheme in a double perspective as a detached observer of the actions of the hero and an active participant in the actions of the character by disclosing the inner world and explaining the reasons why a small hutsul is capable take a viable decision in life.

Western Ukrainian writers creatively modeled the main educational events of the contemporary society. The best representatives of the young generation of Hutsuliya perceived the land as an integral part of the European space. To summarize, we note: the Hutsul text of the first decades of the twentieth century. reflected the gradual changes in the psychologist's peasant's own education. Artists for heroes choose life's priorities for their personal education or educational future for their own family. Hence, the «attraction» and the writers' desire to see the heroes are «exceptional» and talented, capable of giving their creative abilities in favor of society.

Key words: Hutsul text, narrative strategies, narrator, didacticism, asceticism, poetics.

Постановка проблеми. У когорті художніх презентантів «освітньої» Гуцульщини перших десятиріч ХХ ст. особіне місце належить творам, в яких авторська концепція «нової» Гуцулії окреслена позитивною програмою розвитку краю. Текстуальний вияв письменницької стратегії у кожному художньому творі, що торкається вищезазначеної проблеми, відбувається то з позиції наратора, а то й слово бере безпосередньо персонаж, щоб висловити власні прагнення і бажання. Такі твори поповнюють контекст Гуцульщини письменницькими настановами, педагогічними ідеями та думками про сучасне і майбутнє краю, що має розвиватися невіддільно від суспільного розвою. Найчастіше персонажі таких творів усвідомлюють власну винятковість, бажають віддати здобуті знання на користь рідного краю. Наратор, у свою чергу, якомога краще бажає надихнути читача до подвижницької діяльності, «навернути» власних героїв до активної співпраці. Аналіз цього текстуального масиву творів потребує включення до його контексту теоретичних знань з проблем наратології, що останнім часом доволі інтенсивно почало розвиватися у сучасному українському літературознавстві.

Аналіз досліджень. Серед зарубіжних та українських науковців, які продуктивно опрацювали гуцульську проблематику літератури, вирізняємо С. Вінценза, С. Витвицького, Б. Гакета, О. Кольберга, Я. Хорошого, П. Арсенича, П. Будівського, В. Гнатюка, Р. Заклинського, М. Ільницького, В. Клапчука, Н. Мафтин, Д. Наливайка, А. Онищука, М. Пазяка, І. Пелипейка, Ф. та В. Погребеників, В. Полека, І. Сенькова, С. Хороба, В. Шухевича та ін. Однак спеціального дослідження письменницьких настанов, педагогічних ідей про сучасне і майбутнє Гуцульщини у гуцульських текстах початку ХХ ст. ще не було проведено.

Мета статті – розкрити особливості наративних стратегій гуцульських творів Лесі Верховинки, Костянтини Малицької, Миколи Матієва-Мельника та Марка Черемшини, в яких простежуються просвітницькі тенденції.

Виклад основного матеріалу. Письменницькі настанови на потребу освіти гуцульського тексту початку ХХ ст. сягають Федьковичевої освітньої програми, висловленої ще у 80-х роках ХІХ ст. Художньо її основи представлено у поезії-настанові «Учіться», де простежуємо орієнтацію на народні цінності і мораль. Уведенням традиційних прислів'їв, метафоричних порівнянь, зрозумілих і сприйнятливих для простолюду об'єктів поет актуалізував необхідність навчання у гуцульському середовищі: «Як та пчілка мідку з цвітку,

розуму збирайте! / Бо мудрому і на рині пшениця уродить, / А дурному не вродиться нічо і в городі» (Письм. Бук., 2001: 73). Маючи такого передового для ХІХ ст. навчителя, письменники-гуцули початку ХХ ст. охоче продовжували втілювати настанови Ю. Федьковича у власних творах.

Сповідуючи просвітницьку ідею, українські письменники першої третини ХХ ст. вибирали різні шляхи її втілення, використовували при цьому різні наративні стратегії. Так, в образку «Колядникам науки» Марка Черемшини слово має гетеродієгетичний наратор, який текстуалізує авторські ідеї щодо перспектив молодого покоління, яке поїхало до навчання в інші країни. Автор використав форму народної колядки з її основними традиційними образами, сталими зворотами, побажаннями-віншуваннями на початок доброї справи. Однак так звана «нова» коляда у тексті Марка Черемшини набуває дещо іншого суспільного контексту. Стратегія гетеродієгетичного наратора спрямована на пошук презентантів краю, що мають відповідати суспільному призначенню, бути «надією», «наукою» і «крицею» цілої Гуцулії. Риторичні питання, звернені до читача, долучають наратора до процесу колядування й пошуку: «Знов нема вас дома у сам святвечір, знов колядуватимете під чужими вікнами. У котрі терени вам коляду слати? Де ж вас всіх розпізнавати – шукати? Дорогі та пишні творці нашої доби!» (Черемшина, 1937: 215).

Основним аргументом, на думку автора, у виборі майбутньої суспільної стратегії розвитку молодого покоління Гуцульщини має бути думка, що «вся рідна земля це одна світлиця-веселиця, сонечко в весні, місяць у креслі, зоря із моря...» (Черемшина, 1937: 215), що з одного боку, сягає корінням народного розуміння гармонійного життя зі Всесвітом. А з іншого – це висловлене авторське прагнення до побудови ідеальної картини світу Гуцульщини у контексті світового простору. Власне, у віншуваннях відчутні насамперед авторські ідеї щодо гармонізації суспільного життя на Гуцульщині, а наратор, висловлюючи щирі побажання «прибутку доброго, віку довгого, урожаю на хліб, миру між людьми, між народами, гараздом і волею в оборогах і у всіх чертогах, на ланах, дорогах, у лісах і водах, в повітрі і світлі всієї рідної землі», намагається побудувати певні моделі ідеального суспільного життя.

Водночас, він прагне й зайвий раз нагадати молоді про реальне буття Гуцулії, коли «гуцульські гори лежать повалені і пеленають криваві голови хмарами» (Черемшина, 1937: 216). Надихаючи молоде покоління на віддану працю на користь

Гуцульщини, письменник «оживляє» рідну землю, аби її представники і у далеких світах не забували болей і потреб краю: «Але вся Гуцулія має за вас тямку і кланяється до вас своїми ранами, своїм болем» (Черемшина, 1937: 216). Така наративна стратегія була суголосною потребам тогочасного суспільства, що фактично втомилася від радикальних змін початку нового століття і потребувало іншого перспективного шляху для побудови майбутнього на ідеях гуманізму і духовності.

Достатньо оригінальною виглядає позиція наратора в оповіданні «Листи мамі» К. Малицької. Текст твору побудований у формі листів матері до сина і його відповіді. Така композиція традиційна для К. Малицької, яка дає змогу героям часто «оголювати» душу у листах. Оригінальності додає творові те, що тут діють насамперед два незалежних розповідачі, листи між якими утворюють своєрідний діалог, що, у свою чергу, містить структурні елементи діалогічного мовлення другого рівня (листи-тексти, кожен окремо, відтворюють інші діалоги та монологи, невласне пряму мову тощо). Наратор у даному разі є «відмежований від прихованого автора, який нічого не розповідає, хоча вважається відповідальним за вибір, розподіл, компоновання зображуваних подій, виводиться з цілого тексту, а не відіграє ролі оповідача» (Літ. енци., 2007: 95). Він є максимально прихованим, не бере участі у подіях, що розгортаються на сторінках твору, однак його легко упізнати у тематичній назві твору. Для нього найголовніше – думки центрального оповідача, звідси й акцентування на позиції матері. Будучи прихованим у тексті твору, наратор схильний до підтримки тієї виховної просвітницької ідеї, що несуть у собі листи матері іншого оповідача-дискутанта. Дискурс Гуцульщини у даному творі окреслений латентною формою функціонування, виявляє себе у згадках топонімічних назв, предметах побуту, ретроспективному відтворенні подій, пов'язаних із життям Гуцульщини. Однак він є важливим для створення об'єктивного бачення просвітницької картини світу краю.

За внутрішнім змістом та ідейними настановами «Листи матері» К. Малицької наближені до «Колядникам науки» Марка Черемшини. Жінка-оповідач у листах до сина, активно використовуючи приклади з реального життя, історичного минулого, усної народної творчості, письменницькі філософські стратегії, бажає для сина кращої долі, вчить його бути відповідальним за зроблені вчинки, милосердя до ближнього, героїзму душі. У своїх переконаннях вона виявляє й власну стійкість і рішучість: «Воно не раз легше прийде

доконати чогось великого, чим точно сповнити свій дрібний обов'язок, додержати даного слова, відмовити собі якоїсь приємності і т.п. Особливо нам русинам тої совісности і точности страх не стає – а вона є перецінь основою існування і розвитку суспільности і народів» (Малицька, 2011: 229 – 230). Зрозуміло, що такі життєві орієнтири знаходять відгук у душі іншого оповідача, сина матері, який здатен своїм вчинкам дати адекватну характеристику і «розкрити» справжній внутрішній світ у листі-відповіді матері: «Я зрозумів Вас... Ой, Мамусенько! Я тільки на вид такий міцний, а в душі мені дуже жалко... З мене ніколи героя не буде» (Малицька, 2011: 230). Вступаючи у діалог-листування з сином, оповідачка-мати дотримується стійкості власних переконань: «Так, я хочу, щоби Ти став героєм, але не у великих ділах світової слави, а героєм щоденного життя – щоби завсіди вмів побороти в собі все дрібне, самолюбне, низьке, погане, а заправляв духа і волю до всього сильного, гарного, чесного і розумного» (Малицька, 2011: 231). З виховною метою оповідачка відтворила на сторінках листа зміст народної легенди про Стефана великого, князя Молдавії, про те, яку роль у його житті відіграла стійка позиція матері, сповнена насамперед любові до рідної землі, патріотизму.

Для кращого висвітлення подій, описаних у легенді, мати включила у лист не тільки передісторію і власні враження від героїчних вчинків, а слово мають декілька героїв, які у діалозі розкривають своє бачення щодо кривавих подій, що розгорталися під стінами замку. У процесі діалогу (маємо приклад у тексті використання відкритого діалогічного мовлення в одній із форм закритого діалогу (учасники спілкуються на відстані за допомогою листування) князь-син дотримується материних настанов бути героєм у бою і боятися смерті, аніж залишитися живим біля матері і втратити свою вітчизну. Така патріотична позиція імпонує думкам оповідача-матері, тим більше, що вона знаходить їх підтвердження у реальному житті власного сина: «А про ті гроші, на яку справу що Ти віддав, я все знаю... Але добре, що про се не згадуєш, бо таким справам мовчанка найбільше додає ціни. Я вдоволена з Тебе» (Малицька, 2011: 232). Побажання оповідача робити малу працю в ім'я великої досягають своєї мети. Читачеві ж за сприяння прихованого наратора залишається робити логічні висновки і застосовувати поради у власному житті.

Інколи позицію наратора у гуцульському тексті озвучують персонажі. Такий прийом використовується і у творах, де головними героями виступають

діти, які прагнуть самостійно визначити орієнтири своєї долі. Однак наратор активно втручається в їх життєвий вибір, у творах відчувається певний дидактизм, використаний з однією метою – на показі кращих зразків взаємодії внутрішнього світу маленького персонажа розкриття нового молодого покоління Гуцулії. Саме у такому ракурсі розгортаються відносини наратор – персонаж – читач у прозових творах М. Матієва-Мельника та К. Малицької. Так, символічним змістом наповнене оповідання «Райська пташка» М. Матієва-Мельника, ідейно-тематичний зміст якого перегукується з основною проблематикою підрозділу.

Розкриваючи психологію гуцула-школяра, письменник визначив основні пріоритети його всесвіту, зайвий раз підтвердив усвідомлене бажання мешканців Гуцульщини мати освічене покоління. М. Матієв-Мельник художньо досконало вивчив внутрішній світ дитини періоду «другого дитинства» шляхом «уживлення» у дитячу свідомість. Перед очима реципієнта постає світ особистості, який, з одного боку, щиро любить рідний край, а з іншого – переймається проблемами і турботами шкільного життя. Використовуючи символічне порівняння книги із райською пташкою, письменник розставляє основні пріоритети для маленького гуцула, який бажає принести користь рідному народові. Погляд «зсередини» крізь дитяче світосприйняття розкриває перед читачем всі найпотаємніші мрії маленького школяра: «Юрко Деркач дістав нині першу нагороду. Це була червона книжка з золотим написом. Аж брало за очі. Такої книжки він зроду не бачив... Що вона, отся книжечка йому нагадувала? ... Він пригадав собі ту райську пташку, що стільки говорив про неї старий Федір зимовими вечорами. Райська пташка тепер була у його руках...» (Матієв-Мельник, 1995: 506).

Письменник не розкрив, яка це книга – важливий саме факт отримання її у нагороду як певного символу знань. У даному разі ще й відбувається подвійне наповнення символічним змістом, враховуючи те, що її отримав маленький хлопчик. Для нього книга – це ключ у новий світ, це спосіб спілкування із Всесвітом. Діти в оповіданні не стримують емоцій, автор відтворив їх афективний стан вживанням вигуків, коротких фраз. Ці сплески свідомості маленьких гуцулів, які так само, як і їх товариш, бажають хоча б торкнутися до «ключа знань», райської пташки, свідчать про свідоме «уживлення» автора у дитячий світ.

Закодоване автором «наближення до раю» – художній вияв інваріанту гуцульського бажання наблизитися до світу панського, райського.

Однак райський світ стає для гуцульських дітей уявно далеким – вітер вириває книгу з дитячих рук, жбурляє її у бурхливий потік річки. Передаючи очима дитини її внутрішні переживання, письменник вдається до елементів «оживлення» предмета: «Білі гриви вхопили пташку, закрутилися дрібною трісучкою і понесли її з собою. А вона не давалася, біла черленими крильми і кликала: Юрку, рятуй!» (Матієв-Мельник, 1995: 507). Стан дитячого болісного переживання за фізичною втратою такої бажаної нагороди переданий письменником шляхом використання художньої деталі: «Його зір летів по білих пінах, де крутилася червоною цяткою райська пташка», «Тільки тужним поглядом ловив її останнє тріпотання серед перлистого кружева» (Матієв-Мельник, 1995: 507). Але попри символічно виписаної реалії тогочасного життя, герой оповідання М. Матієва-Мельника залишається з обнадійливими почуттями: «Та він не плакав з болю, бо почув, що десь на дні душі будилася туга, що давала солодкий біль і кликала за шумом вод у далекий світ...» (Матієв-Мельник, 1995: 507). У даному разі також простежується елемент авторської концепції вибудовування кращого майбутнього для освічених селян, які за будь-яких обставин життя не звернуть з обраного шляху просвіти для рідної землі. Використовуючи різні художні засоби, М. Матієв-Мельник розкрив психологію дитини, яка свідомо обирає свій шлях у нове століття, шлях до знань на користь рідної Гуцульщини.

Висновки. Західноукраїнські письменники творчо змоделивали найголовніші просвітницькі змагання тогочасного суспільства. Належна національна освіта дітей Гуцульщини ставала головною проблемою для краю, який потребував нового освітнього потенціалу, опертого на національних традиціях, вихованні, народній культурі. Водночас кращі представники молодого покоління Гуцулії сприймали край невіддільною частиною європейського простору. Тож гуцульський текст перших десятиліть ХХ ст. відобразив поступові зміни у психології селянина щодо власної освіти. Змальовуючи різні життєві ситуації, розкриваючи внутрішній світ персонажів, що різняться характерами, світоглядними орієнтирами, баченням власної долі, українські письменники для «нових» героїв обирають за життєві пріоритети шлях до особистої освіти або освітнього майбутнього для власного роду. Звідси й виникає «тяжіння» й бажання письменників бачити героїв творів «винятковими» і талановитими, здатними віддати свої творчі здібності на користь суспільству, вивести Гуцульщину, рідний край, на керівні позиції у питаннях вирішення подальшого майбутнього для цілого людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Літературознавча енциклопедія: у 2 томах. Том 2 / Авт.-укл. Ю. І. Ковалів. К.: Академія, 2007. 624 с.
2. Малицька К. Твори / упор., прим. та наук. редакція О. М. Івасюк, В.С. Бузинської. Чернівці: Букрек, 2011. 520 с.
3. Матіїв-Мельник М. Твори. Львів: [б.в.], 1995. 643 с.
4. Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX ст.: Хрестоматія. Частина 1 / Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. Чернівці: Прут, 2001. 800 с.
5. Черемшина Марко. Твори / ред. Є. Ю. Пеленський. Львів: Ізмарагд, 1937 .Т. 2. 231 с.

REFERENCES

1. Literaturoznavcha entsyklopediya: U dvokh tomakh. [Literary Encyclopedia: Two volumes. Volume 2]. Ed. Yu.I. Kovaliv. K.: Academy, 2007. 624 p. [in Ukrainian]
2. Malytskaya K. Tvory [Works] [eds, note. and sciences O.M. Ivasyuk, V.E. Buzynska] Chernivtsi: Bukrek, 2011. 520 p. [in Ukrainian]
3. Matyiv-Melnyk M. Tvory. Lviv, 1995. 643 p. [in Ukrainian]
4. Pys'mennyky Bukovyny druhoyi polovyny XIX – pershoi polovyny XX st.[Writers of Bukovina of the second half of the nineteenth and first half of the twentieth century: Khestomatiya. Part 1] [Regular. B.I. Melnichuk, M.I. Yuriychuk]. Chernivtsi: Prut, 2001. 800 c. [in Ukrainian]
5. Cheremshina Marco. Tvory [Works] [ed. E. Yu. Pelensky]. Lviv: Izmaragd, 1937. 2. 231 p. [in Ukrainian]